

ΓΕΩΡΓΙΑ Ε. ΜΑΛΟΥΧΟΥ

Οικίες τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν τῶν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως χρόνων Σημείωμα

Στὰ Προλεγόμενα τῶν Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν ἐπιτυμβίων¹ ὁ Στέφανος Ἀθανασίου Κουμανούδης διατυπώνει τὴν ἀρχὴ πού ἀκολούθησε στὸ ἔργο του ὡς πρὸς τὴν σημείωση τοῦ τόπου εὐρέσεως τῶν περιλαμβανομένων στὴν ἔκδοση ἐπιγραφῶν. Γράφει (σ. κζ'-κη):

«Τόπος εὐρέσεως, ἵνα ἔχη ἀξίαν ἐπιστημονικὴν ἢ γνώσιν του πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀληθῶς πρῶτος τόπος,² ἐν ᾧ δηλ. ἐξ ἀρχῆς ἐστήθη τὸ μνημεῖον, ὅχι δὲ ὁ εἰς ὃν ὕστερον, ἂν καὶ πρόπαλαι ὡς πρὸς ἡμᾶς, μετηνέχθη, ἐπαραχώθη, ἐνετειχίσθη, ἐξετειχίσθη, ἐπαραχώθη πάλιν, καὶ τέλος μετὰ αἰῶνας εὐρέθη ὑφ' ἡμῶν. Καὶ ὅμως τοιοῦτοι εἶναι οἱ πλείστοι τόποι εὐρέσεως, οἱ δεδηλωμένοι ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ, ὅπως τοὺς παρελάβα ἐξ ἄλλων ἐκδοτῶν καὶ ὅπως ἐγὼ ἐν μέρει αὐτοὺς ἤκουσα ἢ εἶδα... Καὶ ἐγὼ ὁμολογῶ, ὅτι ὥρμησα δις καὶ τρίς, ὅχι μὲν νὰ καταργήσω ὅλως τὸ μέρος τῆς σημειώσεως, ἀλλὰ μεγάλως νὰ νεωτερίσω διὰ τὰς ἐντὸς τοῦ ἔκπαλαι κατοικουμένου μέρους τῆς πόλεως Ἀθηνῶν εὐρεθείσας στήλας, γράφων ἀπλῶς Ἀθῆναι. Εἶτα πάλιν ἀνεστάλην, καὶ ἐβάδισα τὴν τετριμμένην ὁδόν, μετὰ μέτρου τινὸς ὅμως, καθ' ὅσον ἐκ ταῖς ἐκ παλαιότερων βιβλίων ληφθείσας ἐπιγραφαῖς, λ.χ. ταῖς ἐκ τοῦ Corpus,³ δὲν ἔκρινα πάντως ἀναγκαῖον νὰ μεταγράψω, ὡς τόπους εὐρέσεως, οἰκίας ἀνθρώπων ἰδιωτῶν πρόπαλαι λησμονηθέντων, οἷον in domo viduae Dusae,⁴ in d. Christoduli Caterghari, in d. Hassani Στρομπουλάκου, διότι πού τις θὰ εὔρη τώρα τοὺς οἴκους τούτους μετὰ τὴν τῶσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἐξώσεως τῶν Τούρκων μεταβολήν;»

Πράγματι, οἱ καταστροφῆς πού ἐπέφεραν στὴν πόλιν οἱ Τούρκοι τὸ πρῶτο ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως⁵ καὶ τὸ 1826, μετέβαλαν τὴν παλαιὰ πόλιν σὲ εὐρὴν ἐρείπιον· «ὅτε οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν τὰς Ἀθήνας κατέστρεψαν ὅλους τοὺς οἴκους, πλὴν ἐξήκοντα», ἔγραφε ὁ Κ. Σ.

Τὴν ιδέα τοῦ σημειώματος ὀφείλω στὸν Ἄγγελο Π. Ματθαίου· τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν βοήθειά του. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ εὐχαριστήσω τὴν υπεύθυνη τοῦ ἀρχείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Ἰωάννα Νίνου γιὰ τὴν πάντοτε πρόθυμη συνεργασία της.

1. Στ. Ἀθ. Κουμανούδης, Ἀττικῆς Ἐπιγραφῶν Ἐπιτυμβιοί, ἐν Ἀθήναις 1871.

2. Βλ. Ἀ. Π. Ματθαίου, Ἀρχεῖο μνημείων καὶ εὐρημάτων τῶν Ἀθηνῶν, *ΗΘΡΟΣ* 6 (1988) 109-112, καὶ τοῦ ἰδ., Ὁ τόπος εὐρέσεως καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, στὸν τόμο Ἀρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (=APMA) 1. Εὐρετήρια τῶν περιοδικῶν Ἀθηναίων (1872-1881) καὶ Φιλίστωρ (1861-1863), ὑπὸ Β. Ν. Μπαρδάνη καὶ Γ. Ε. Μαλούχου, Ἀθήναι 1992, 13-19.

3. A. Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum* (=CIG), I, Berolini 1828.

4. Διόρθ. Dousman, βλ. CIG 276 =IG II² 2111/12 (EM 9654) καὶ CIG 562 (IG II² 5385). Τὴν οἰκία ἀναφέρει ὁ J. Spon (βλ. CIG ὅ.π.).

5. Τότε κατέστρεψαν οἱ Τούρκοι καὶ τὴν οἰκία τοῦ Πιπτάκη, πού βρισκόταν στὴν γωνία τῶν σημερ. ὁδῶν Ἐρμού καὶ Πιπτάκη, στὴν ὁποία εἶχε μεταφέρει πολλὰ ἀρχαῖα, γιὰ νὰ τὰ διασώσει. Χρειάστηκε μάλιστα νὰ κάνει ὁ ἴδιος ἀνασκαφὴ στὴν οἰκία του τὸ 1859 γιὰ νὰ τὰ φέρει καὶ πάλι στὸ φῶς, καθὼς εἶχαν ταφεῖ στὰ ἐρείπια (βλ. Γ. Μαλούχου, APMA 5. Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική. Εὐρετήρια περιόδου πρώτης, 1837-1860, Ἀθήναι 2010, 216-217, καὶ εἰδ. σημ. 92).

Πιττάκης.⁶ Ακολούθησε με την Απελευθέρωση έντατική ανοικοδόμηση των Αθηνών, της νέας πλέον πρωτεύουσας της Ελλάδος, και εγκατάσταση σε αυτήν πλήθους νέων οικιστών, Ελλήνων και ξένων, κυρίως Βαυαρών. Έτσι σύντομα ξεχάστηκε ή παλαιά πόλη, οι οικίες της, οι εκκλησίες, οι βρύσες της. Μόνον ο Πιττάκης (1798-1863), από τους ελάχιστους άλλωστε αρχαιολόγους, γεννήθηκε και ζούσε στην προεπαναστατική Αθήνα και την γνώριζε και διέσωσε στο έργο του πλήθος πληροφοριών. Για τους μη γηγενείς όμως αρχαιολόγους, που τον διαδέχθηκαν, όπως ήταν ο Αδριανοπολίτης Στέφανος Αθ. Κουμανούδης (1818-1899) και ο Μυτιληναίος Παναγιώτης Ευστρατιάδης (1815-1888),⁷ «τους ξένους», ήταν δύσκολο να αποσπάσουν από τους έγχωριους πληροφορίες για αρχαία που βρίσκονταν σε ιδιωτικές οικίες, αλύες, εργαστήρια, εκκλησίες κ.ά. Γράφει ο Κουμανούδης (ό.π., σ. ε'): «Και ἐγὼ μὲν 26 ἔτη ἐν Ἀθήναις κατοικῶν, εἰς πολλὰ τοιαῦτα μέρη (ἐνν. οικίες, αλύες, κ.ά., ὅπου ὑπῆρχαν ἀρχαία) προσεπάθουν νὰ εἰσχωρῶ, ἀλλὰ ὡς ξένος δυσωπούμενος δὲν ἐπετύγχανα πάντοτε.»⁸

Στάθηκε εύκολότερο για τον Π. Ευστρατιάδη, παρότι «ξένος», λόγω της ιδιότητάς του ως γενικού εφόρου των αρχαιοτήτων, να αποσπά πληροφορίες όχι μόνον για αρχαιότητες, αλλά και για οικοδομές (οικίες, εκκλησίες, βρύσες κ.ά.) και πρόσωπα των παλαιών Αθηνών. Για την παλαιά πόλη ρωτούσε Αθηναίους, και κυρίως γέροντες και γερόντισσες, που γνώριζαν από πρώτο χέρι την Αθήνα προ της Έπανάστασης. Σημειώνει πάντοτε το όνομα του πληροφοριοδότη (και μερικές φορές και πόσο χρονών ήταν): αναφέρει τον Τουρναβίτη, τον παπά Σκάθαρο, την Ανδρική, την γραία Κουσουρή, και άλλους πολλούς.⁹

Η έρευνα του Ευστρατιάδη αποσκοπούσε κυρίως στον επανεντοπισμό αρχαίων (κυριώτατα επιγραφών) που είχαν δει παλαιά, προ της επανάστασης, διάφοροι περιηγητές και ο Πιττάκης, και περαιτέρω στην κατανόηση της αρχαίας τοπογραφίας των Αθηνών. Έπειδή συχνά ο τοπογραφικός προσδιορισμός των αρχαίων -κυρίως επιγραφών- ήταν οι εκκλησίες και οι βρύσες της πόλεως, αλλά και οι ιδιωτικές οικίες, που αναφέρονταν με το όνομα του ιδιοκτήτου, ή γνώση της τοπογραφίας των αρχαίων Αθηνών ήταν, -και είναι-, άμεσα συνδεδεμένη με εκείνη των παλαιών Αθηνών.¹⁰ Ένας άλλος διαφαινόμενος λόγος της έρευνάς του ήταν οι έκτεταμένες απαλλοτριώσεις από το δημόσιο και από την Αρχαιολογική Έταιρεία

6. Κ. Σ. Πιττάκης, *Αρχ. Έφ.* 1856, σ. 1335, σημ. 1.

7. Ο Κουμανούδης διετέλεσε Γενικός Γραμματέας της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας επί 35 έτη (1859-1894). Ο Ευστρατιάδης ήταν γενικός έφορος αρχαιοτήτων από το 1864 έως το 1884 – διαδέχθηκε δηλαδή τον Πιττάκη στην θέση αυτή- και μέλος της Αρχαιολογικής Έταιρείας.

8. Για την σημασία που απέδιδε ο Κουμανούδης στην έντοπότητα του έρευνητή, βλ. Α. Π. Ματθαίου, *Έπιλεγόμενα*, στὸν τόμο Σ. Α. Κουμανούδη, *Αττικής Έπιγραφαι Έπιτύμβιοι. Προσθήκαι ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Σ. Ν. Κουμανούδη καὶ Ἀ. Π. Ματθαίου*, Αθήναι 1993, 479-480.

9. Τις πληροφορίες που αναζητούσε ο Ευστρατιάδης τις άντλούσε από τις παλαιές δημοσιεύσεις, όπως το *CIG* και άλλα δημοσιεύματα, από τις δημοσιεύσεις του Πιττάκη στο βιβλίο του *L'ancienne Athènes*, Athènes 1835, και την *Αρχαιολογική Έφημερίδα*, πληροφορίες που του έδιναν ιδιώτες ή που άντλούσε από το Αρχείο της Υπηρεσίας. Βλ. Γ. Μαλούχου, στὸν τόμο *Οί πρώτοι χάρτες τῶν Ἀθηνῶν* (βλ. τὴν ἐπ. σημ.).

10. Τὴν εἰκόνα τῆς πόλεως πρὸ τῆς Ἐπανάστασης ἀποτυπώνουν οἱ πρώτοι χάρτες τῶν Ἀθηνῶν, βλ. *Οἱ πρώτοι χάρτες τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Αθήνα 2010. Σημειώνεται ὅτι ἡ πρώτη σχολιασμένη ἔκδοση χάρτη τῆς παλαιᾶς πόλεως ἔγινε ἀπὸ τὸν Α. Mommsen, *Athenae Christianae*, Leipzig 1868, ὁ ὁποῖος βασίσθηκε κυρίως στὸν χάρτη ἀνωνύμου, πὸν ἔφερε τὸν τίτλο *Plan d'Athènes en 1820*. Ἰδιαίτερης σημασίας εἶναι τὸ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Π. Ευστρατιάδου στὸν χάρτη αὐτό, πὸν δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν γράφουσα, βλ. Γ. Μαλούχου, Παράρτημα ἀπὸ τὸ Αρχείο τοῦ Π. Ευστρατιάδου, Π. *Plan d'Athènes en 1820*, στὸν τόμο *APMA 3*, Αθήναι 1998: Γ. Μαλούχου, Μέρος Α': *K. S. Pittakys, L'ancienne Athènes ou la description des antiquités d'Athènes et de ses environs, Athènes 1835. Εὐρετήριο*, 233-244, καὶ τῆς ἰδ., *Plan d'Athènes en 1820*. Ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις τοῦ Π. Ευστρατιάδη, στὸν τόμο *Οἱ πρώτοι χάρτες τῶν Ἀθηνῶν*, 56-61.

άκινήτων (οικιών, εργαστηρίων, χωραφιών) για την διενέργεια ανασκαφών. Έπειδή σε όρισμένες περιπτώσεις έμφανίζονταν πολλοί «επίδοξοι» ιδιοκτήτες που προέβαλλαν δικαιώματα στηριζόμενοι σε παλαιές συγγένειες, έπρεπε να διασταυρώσει τις πληροφορίες ώστε να διακριβώσει ποιοί ήταν οι πραγματικοί ιδιοκτήτες των ακινήτων. Διαφορετικά ή υπόθεση κατέληγε στα δικαστήρια.¹¹

Στα πλαίσια της έρευνάς του για την παλαιά πόλη των Αθηνών ο Ευστρατιάδης είχε αναζητήσει και τις οικίες που αναφέρονται στο *Corpus Inscriptionum Graecarum (CIG)* του August Boeckh. Κατάφερε να έντοπίσει όρισμένες (όχι εκείνη της χήρας Dousman, ούτε του Christoduli Caterghari, ούτε και του Hassani Στρομπουλάκου). Σημειώνω άκολούθως λίγες, την θέση των οποίων δίδουν οί Πιττάκης και Ευστρατιάδης.

Οικία Διονυσίου Άβραμιώτου, ιατρού. Στην οικία του ιατρού Διον. Άβραμιώτου¹² άντέγραψε ο Rouqueville τó 1815 την βάση προς τιμήν του Γερμανικού *IG II² 3259*.¹³ στην ίδια οικία απέκειτο και ó κατάλογος νικητών στα Παναθήναια *IG II² 2313*.¹⁴ Η μία εκ των δύο έπιγραφών, ή *IG II² 2313*, και πιθανότατα και ή δεύτερη, ή *IG II² 3259*, μεταφέρθηκαν τó επόμενο κιόλας έτος (1816) στην Ίταλία, στο Πέζαρο.¹⁵

Ο Ευστρατιάδης¹⁶ δίδει την πληροφορία ότι ή οικία Άβραμιώτου «έκειτο μεταξύ μεγάλου μοναστηρίου και Αγ. Ειρήνης», όπου δηλαδή ή όδός Άβραμιώτου (πάροδος της όδου Αθηνάς), που όνομάσθηκε έτσι από τον τόπο κατοικίας του.

Οικία Παναγιωτάκη Άλεξάνδρου. Η οικία Παναγιωτάκη Άλεξάνδρου, στην οποία ó Fourmont είχε άντιγράψει τεμάχιο ψηφίσματος υπέρ πρυτάνεων,¹⁷ βρισκόταν στην ένορία Ψυρι (ή στού Ψυ(ρ)ρή). Την πληροφορία δίδει ó Ευστρατιάδης.¹⁸

Οικία Σ. Πατούσα. Σε οικίες των Αθηνών είχε έντοπίσει και ó Πιττάκης άρχαίες έπιγραφές προδ της Έπαναστάσεως. Μεταξύ αυτών τó άρχαίο έπιτύμβιο έπίγραμμα *IG I³ 1197*, τó όποιο έπί τριακόσια περίπου χρόνια έως τó 1826 (δηλ. από τον 16ο αιώνα! ¹⁹) ήταν έντοιχισμένο ως

11. Πρβλ. λ.χ. *Δύω Γενικαί Συνελεύσεις των Έταιρών της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρίας* 1862, 7, και ό.π. 1865, 4-5, *ΠΑΕ* 1873, 16-17, κ.ά.

12. Πρόκειται για τον Ζακύνθιο ιατρό Διονύσιο Άβραμιώτη (1770-1835), ó όποιος είχε και άρχαιολογικά ενδιαφέροντα, βλ. τó έργο του *Alcuni cenni critici del dottore Gian-Dionisio Avramiotti sul viaggio in Grecia che compone la prima parte dell'itinerario da Parigi a Gerusalemme del signor F. A. de Chateaubriand con varie osservazioni sulle antichita greche*, Padova 1816. Ο Άβραμιώτης είχε έγκατασταθεί στην Αθήνα, και τó 1820 διορίσθηκε πρόξενος της Γαλλίας στην Αθήνα (βλ. *MEE* εν λ.).

13. F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Tome 4, Paris 1820, 100, άρ. 2: «Chez le docteur Avramiotti». *CIG* 316: «Athenis in basi, apud Abramiotum. Edidit Pouquevill. Itin. T. IV. p. 100. Accuratus damus ex schedis Mustoxydis».

14. *CIG* 1591: «Marmor Athenis servatum in domo Abramioe Doctoris».

15. Βλ. M. L. Lazzarini, *RFIC* 113 (1985) 34-54 (*SEG* 34, 1686). Τις έπιγραφές αυτές καθώς και άλλες άπτικές που έλάνθαναν έντόπισε ή M. L. Lazzarini στο Museo Oliverano του Πέζαρο. Ειδικώς για την *IG II² 3259* βλ. Lazzarini, ό.π., 36-37 (*SEG* 34, 178).

16. Αρχείον Αρχαιολογικής Έταιρίας (ΑΑΕ), Αρχείον Π. Ευστρατιάδου, φάκ. 10.

17. *CIG* 112 (= *IG II² 890*, *Agora* XV 174, *IG II³ 1*, 1275 a): «Athenis, "apud Alexandrum Παναγιωτάκη", ex schedis Fourmonti». Ο λίθος λανθάνει. Για τον Παναγιωτάκη Άλεξάνδρου, βλ. Δ. Σισιλιάνου, *Παλαιαί και Νέαι Αθήναι*, Β'. *Αί νέαι Αθήναι μετά την Έπανάστασιν του 1821*, Αθήναι 1955, 40.

18. Βλ. ό.π. (σημ. 16).

19. Οι πληροφορίες που δίδει ó Πιττάκης (*Άρχ. Έφ.* 1838, 141, άρ. 101) προέρχονται από τον ίδιο τον Σ. Πατούσα, ιδιοκτήτη της οικίας. Ο Πιττάκης ήταν ó τελευταίος που είδε την έπιγραφή. Ο λίθος λανθάνει.

γωνιαίος λίθος στην οικία Σ. Πατούσα.²⁰ Ἡ οικία βρισκόταν καὶ αὐτή, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη, στὸ Ψυρί (ἢ τοῦ Ψυ(ρ)ρη), καὶ συνόρευε μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ Σωτήρος (γωνία ὁδῶν Θέμιδος καὶ Μιαούλη). Ἡ παλαιότερη αὐτὴ οικία κατεστράφη τὸ 1826, «ὄτε οἱ Τούρκοι κατέστρεψαν τοὺς οἴκους τῶν Ἀθηνῶν»· κατὰ τὴν Ἐπανάσταση κήγηκε «ἀπὸ τὴν πυρκαϊᾶν τῶν Τούρκων» καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Σωτήρος.²¹

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἔνδειξη τόπου ποὺ παρέχει ὁ Fourmont (στὶς σχέδες του) γιὰ τὴν ἐπιγραφή.²² «Α χουρβάλα». Τὸ ὄνομα εἶναι ἀκατάληπτο.²³

Οικία Χατζῆ Σταματάκη. Στὸν ἀριθμὸ 117 τοῦ *CIG* ἀναφέρεται ἡ οικία Χατζῆ Σταματάκη, στὴν ὁποία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Rouqueville, τὸ 1816 εἶχε ἐντοπίσει ὁ Mertrud μεγάλο τεμάχιο ψηφίσματος, τὸ θρ. b τῆς *IG II*² 1042.²⁴ Παρότι ὁ λίθος ἀπήχθη στὴν Ἀγγλία, ὁ Εὐστρατιάδης ρώτησε καὶ ἔμαθε ποῦ ἦταν ἡ οικία, καὶ σημείωσε: «Χατζῆ Σταματάκης· πεθερὸς τοῦ Γούδα, ἐκατόκει ἔνθα νῦν ὁ Γούδας,²⁵ πρὸς δυσμὰς τῆς μητροπόλεως, ἐν ὁδῷ Ντέκα.»²⁶

Τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἔχουν βρεθεῖ τρεῖς ἀκόμη θραύσματα. Τὸ θρ. a βρῆκε ὁ Πιπτάκης στὴν Ἀκρόπολη (*Αρχ.Ἐφ.* 1853, ἀρ. 1805), τὸ θρ. d «εὐρέθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῶν Ἀθηνῶν» (*Αρχ.Ἐφ.* 1842, ἀρ. 855), τὸ θρ. c δὲν γνωρίζουμε ποῦ. Πρόκειται γιὰ ἐφηβικὸ μνημεῖο στὸ ὁποῖο ἀνεγράφησαν τὰ ψηφίσματα τῆς βουλῆς ὑπὲρ τῶν ἐφήβων τῶν ἐπὶ Νικάνδρου ἄρχοντος (41/0 π.Χ.), τοῦ παιδοτρίβου καὶ τῶν ἐκπαιδευτῶν τους. Ἡ πληροφορία τοῦ Εὐστρατιάδη, ὅτι ἡ οικία Χατζῆ Σταματάκη στὴν ὁποία βρισκόταν τὸ θρ. b, ἦταν στὴν ὁδὸ Ντέκα, ἔχει τοπογραφικὴ ἀξία, διότι ἡ οικία δὲν ἀπῆγε πολὺ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κατηφόρη.²⁷ Στὴν περιοχὴ τοῦ Κατηφόρη τοποθετεῖται γυμνάσιον, διότι ἐκεῖ ἔχουν βρεθεῖ πολλὰ ἐφηβικὰ μνημεῖα· μεταξὺ αὐτῶν ἡ παρομοίου περιεχομένου ἐπιγραφή *IG II*² 1041, τῶν ἰδίων περίπου χρόνων μὲ τὴν 1042. Ὁ τόπος λοιπὸν ποὺ ἐντοπίσθηκε τὸ θρ. b (ἡ οικία Χατζῆ Σταματάκη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ντέκα) ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη ὅτι ἡ *IG II*² 1042 προέρχεται ἀπὸ τὸν

20. Ἐκεῖ εἶχε δεῖ τὴν ἐπιγραφή καὶ ὁ Μουστοξύδης, βλ. *CIG* 22 +add. p. 884. Ὑπάρχει πληροφορία (ὀ.π.) ὅτι ὁ λίθος εἶχε βρεθεῖ στὸν «Λυκαβηττό» (δηλ. στὸν λόφο τῶν Νυμφῶν, βλ. Rose, ἔ.κ., σμ. 22, καὶ *CIG* 453), τὴν ὁποῖαν ὁ Πιπτάκης ἀκολοῦθεῖ ἀρχικῶς (βλ. *L'anc. Ath.* 460-461), ἀπορρίπτει ὁμως κατόπιν μετὰ ἀπὸ σχετικὴ ἔρευνα (βλ. *Αρχ.Ἐφ.* 1838, 141, ἀρ. 101).

21. Βλ. Πιπτάκης, *Αρχ.Ἐφ.* 1838, 141, ἀρ. 101 (σχεδιογράφημα), Μαλούχου, *APMA* 5, ἀρ. 2241-2242, καὶ εἰδ. σμ. 204.

22. Βλ. H. J. Rose, *Inscriptiones Graecae vetustissimae*, Cantabrigiae 1825, 21, inscr. V (tab. III, fig. 2).

23. Ὑπάρχει ἀθηναϊκὸ ἐπίθετο Χόρβαλης, βλ. Γ. Α. Πετρόπουλου, *Ὁ κώδιξ τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου. 1822-1833*, Ἀθήναι 1957, 361, ἀρ. 437 (ἡμ. 10.06.1825).

24. Βλ. F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Tome 4, Paris 1820, 105, ἀρ. 16: «Découverte et copiée par M. Mertrud en 1816, dans la maison de Stamataki-Hadgi». *CIG* 117+add. p. 901 (*IG II*² 1042 fr. b): «Athenis reperit Mertrud anno 1816 in domo Stamataki-Hatzi. Ed. Rouquevillius Itin. T. 4, p. 105». Ὁ λίθος περιήλθε στὴν συλλογὴ τοῦ Strangford (βλ. *CIG* 117 add.) καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Strangford ἀποκτήθηκε ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Τὶς πληροφορίες αὐτῆς ὀφείλω στὸν καθ. Stephen Lambert. Βλ. www.atticinscriptions.com/inscription/IGII2/1042.

25. Ἀναφέρεται πιθανώτατα στὸν Ἠπειρώτη ἰατρὸ καὶ λόγιο Ἀναστάσιο Γούδα (1816-1882), συγγραφέα ἐκτὸς ἄλλων τοῦ ἔργου *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, ἐν Ἀθήναις 1870-1875. Βλ. ΜΕΕ ἐν λ.

26. ΑΑΕ, Ἀρχεῖον Π. Εὐστρατιάδου, φάκ. 10. Ἡ ὁδὸς Ἰ. Ντέκα, ὀνομαζόμενη ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία βρισκόταν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, συνέπλεπε μὲ τὸ τμήμα τῆς σημερ. ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀπὸ τὴν ὁδὸ Εὐαγγελιστρίας ἕως τὴν ὁδὸ Καπνικαριάς.

27. Ἡ ἐκκλησία βρισκόταν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθέως, Ν. τῆς ὁδοῦ Κυρρήστου, βλ. Κ. Η. Μπίρη, *Αἱ ἐκκλησίαι τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1940, ἀρ. 37.

χώρο του Κατηφόρη. Σε οικίες και αυλές της περιοχής της Μητροπόλεως είχαν έντοπισθεί και άλλες έφηβικες έπιγραφές.²⁸

Οικία Σταύρου του Κονδοῦ (*Σταυρωτοῦ Κονδοῦ*). Συχνά οί περιηγητές έπειδή δέν ήταν έξοικειωμένοι με τὸ τοπικὸ ιδίωμα παράκουγαν τις λέξεις και τὰ ὀνόματα τόπων ἢ προσώπων. Αναφέρει λ.χ. ὁ Fourmont τὴν οἰκία Σταυρωτοῦ Κονδοῦ, ὅπου εἶχε ἀντιγράψει δύο τιμητικὲς έπιγραφές· τις *IG II² 4260* (EM 10583) και *IG II² 4031*.²⁹ Ὁ ιδιοκτήτης μάλλον λεγόταν Σταῦρος, ὁ *κοντός* (τὸ παρωνύμιό του ποῦ ἐγινε ἐπίθετο, Κοντός³⁰) ἢ Σταῦρος *τοῦ κοντοῦ* (ένν. γιός).³¹ Τὴν μία ἐκ τῶν δύο έπιγραφῶν ποῦ βρίσκονταν στὴν οἰκία τοῦ *Σταύρου τοῦ Κοντοῦ* εἶχε ἀντιγράψει και ὁ Πιπτάκης (*L'anc.Ath.* 502=*IG II² 4260*) στὴν περιοχὴ τοῦ Μοναστηρακίου (μεταξὺ Ἀγίας Ἀγαθοκλείας και Μεγάλου Μοναστηρίου) –δέν αναφέρει ποῦ ἀκριβῶς. Ἦταν ἀραγε ἐκεῖ ἡ οἰκία *τοῦ Κοντοῦ*;

Αἰδάπιζον. Γιὰ τὴν ἀκατάληπτη ἔνδειξη τόπου «Αἰδάπιζον» τοῦ Fourmont³² διερωτώμαι μήπως ὁ Fourmont εἶχε πληροφορία γιὰ τὴν έπιγραφή, και ὅταν ἔφθασε στὴν περιοχὴ, ρώτησε τὸν τόπο και τοῦ ἀπάντησαν: «ἐδά, (ὀ)πίσον»,³³ και θεώρησε ὅτι πρόκειται γιὰ κύριο ὄνομα.

Ἡ ταῦτιση τῆς θέσεως τῶν προεπαναστατικῶν οἰκιῶν τῶν Αῤθηνῶν, ποῦ αναφέρουν οἱ περιηγητές και ὁ Πιπτάκης, ἀπαιτεῖ τὴν συλλογὴ κατ' ἀρχὰς τῶν μαρτυριῶν και τὸν συνδυασμὸ τους με τὰ στοιχεῖα ποῦ δίδουν οἱ παλαιοὶ ἀρχαιολόγοι (ιδίως ὁ Πιπτάκης, ὁ Εὐστρατιάδης και ὁ Κουμανούδης), και τὰ ὁποῖα κάνει προσετὰ στὴν ἔρευνα τὸ Ἀρχεῖον τῶν Μνημεῖων τῶν Αῤθηνῶν και τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ). Σημαντικὴ βοήθεια γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς παλαιᾶς πόλεως και εἰδικώτερα γιὰ τὴν θέση ὀρισμένων προεπαναστατικῶν οἰκιῶν προσφέρουν μεταξὺ ἄλλων τὰ ἔργα τῶν Αὐγούστου Mommsen, Κώστα Η. Μπίρη, Ἰωάννη Τραυλοῦ, Μανόλη Κορρέ και Μάνου Μπίρη.³⁴ Αἰταιτεῖται βεβαίως και συστηματικὴ ἔρευνα σὲ παλαιὰ ἀρχεῖα· 1) σὲ ἀρχεῖα περιηγητῶν και διαφόρων ξένων ποῦ ἐπισκέφθηκαν τὴν Αῤθήνα,³⁵ 2) στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας και στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, και 3) σὲ ἡμερολόγια

28. Τις ἔχει συλλέξει ὁ Εὐ. Σ. Κρουστάλλης, *Συμβολὴ στὴν τοπογραφία τῆς βόρειας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως και τῆς εὐρύτερης περιοχῆς* (ἀδημ. διδ. διατριβῆ), ΕΚΠΑ, Αῤθήνα 2018, τόμος Β', 223-224, κ.379-385.

29. «Athenis in basi "in domo Σταυρωτοῦ Κονδοῦ". Ex schedis Fourmonti» *CIG* 135 (= *IG II² 4260*, EM 10583), βλ. και *CIG* 595 (= *IG II² 4031*).

30. Τὸ ἐπίθετο Κοντός αναφέρεται σὲ παλαιὰ ἀθηναῖκα ἔγγραφα, βλ. Πετρόπουλου, *Ὁ κώδιξ τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου. 1822-1833*, ἀρ. 273, 429, 648, 807, 826.

31. Βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, *Τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα στοὺς χάρτες τῶν Αῤθηνῶν*, στὸν τόμο *Οἱ πρώτοι χάρτες τῶν Αῤθηνῶν*, 53.

32. *CIG* 288 (= *IG II² 2379*): «Athenis, apud Αἰδάπιζον». Πρόκειται γιὰ κατάλογο ὀνομάτων ἀνδρῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ λίθος λανθάνει.

33. Γιὰ τὸ νεοελληνικὸ τοπικὸ ἐπίρρημα ἐδά και δά (=ἐδῶ), βλ. τὸ λεξικὸ τῆς *Πρωίας*, ἐν λ.

34. Βλ. τὴν *Εὐδεικτικὴ βιβλιογραφία* στὸ τέλος τοῦ σημειώματος.

35. Αναφέρω ὡς παράδειγμα τὸ πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Γάλλου προξένου στὴν Αῤθήνα πρὸ τῆς Ἐπανάστασεως L.-Fr. S. Fauvel (1753-1838), γνωστοῦ γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ και έπιγραφικὰ του ἐνδιαφέροντα και γιὰ τὴν συλλογὴ ἀρχαίων ποῦ εἶχε στὸ σπίτι του στὴν Αῤθήνα, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. L. Beschi - ἰ. Τραυλοῦ, *La casa di L. S. Fauvel, primo museo ateniese*, *Αρχ.Εφ.* 140 (2001) 72-128. Γιὰ τὸν Fauvel βλ. Ph.-E. Legrand, *Biographie de Louis-François-Sébastien Fauvel antiquaire et consul (1753-1838)*, *RA* 30 (1897) 41-66, 185-201, και 385-404, *RA* 31 (1897) 94-103 και 185-223, και τὴν πρόσφατη μονογραφία τῆς Alessia Zambon, *Aux origines de l'archéologie en Grèce. (L'art et l'essai 14)*, 2014, ἡ ὁποῖα ἔχει συντάξει χρησιμώτατο κατάλογο (ἔχει ἀναρτηθεῖ στὸ διαδίκτυο) τῶν ἀρχαίων ποῦ αναφέρει ὁ Fauvel, και ἔχει δημοσιεύσει σχετικὰ ἄρθρα.

καὶ ἔγγραφα ἱστορικά,³⁶ σὲ ἔγγραφα δημόσια³⁷ καὶ ἰδιωτικά (πωλητήρια συμβόλαια, προικοσύμφωνα κ.ά.³⁸) τῆς ἐποχῆς.

Τὸ δημοσιεύμενο σημεῖωμα ἔχει στόχο νὰ ἐπισημάνει τὴν ἀνάγκη συστηματικῆς ἔρευνας τῆς προεπαναστατικῆς Ἀθήνας καὶ τῶν ἀρχαίων ποὺ σώζονταν στὰ σπίτια τῆς. Ἡ δημοσίευση σύντομων ἀρθρῶν, ὅπως αὐτό, εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κορρές, Μ. (ἐπιμ.), *Οἱ πρῶτοι χάρτες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Ἀθήνα, ἐκδ. Μέλισσα, 2010
- Κορρές, Μ., Ὀνόματα ὁδῶν καὶ πλατειῶν, στὸν τόμο *Οἱ πρῶτοι χάρτες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Ἀθήνα, ἐκδ. Μέλισσα, 2010, 33-43
- τοῦ ἰδ., Ὑδραυλικά ἔργα, στὸν τόμο *Οἱ πρῶτοι χάρτες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Ἀθήνα, ἐκδ. Μέλισσα, 2010, 85-118
- τοῦ ἰδ., Πολεοδομικὸς ἱστός - ὀδικὸ δίκτυο καὶ οἰκοδομικὲς νησίδες ἐπὶ τῶν χαρτῶν Fauvel καὶ Κλεάνθους Schaubert, ὅ.π. 120-128
- Ματθαίου, Ἄ. Π., Ἡ ὀνομασία τῶν ὁδῶν, τὰ τοπωνύμια καὶ ἡ τοπογραφία τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, στὸν τόμο *Οἱ πρῶτοι χάρτες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Ἀθήνα, ἐκδ. Μέλισσα, 2010, 43-48
- Mommsen, A., *Athenae Christianae*, Leipzig 1868
- Μπίρης, Κ. Η., *Αἱ ἐκκλησίαι τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1940
- Μπίρης, Κ. Η., *Αἱ Ἀθήναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*. Ἀθήναι 1966 (γ' ἐκδ., ἐκδοτ. οἶκος Μέλισσα, Ἀθήνα 1996)
- Μπίρης, Κ. Η., *Αἱ τοπωνυμῖαι τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1971
- Μπίρης, Μ., Σπίτια τῆς Ἀθήνας κατὰ τὴν πρώτη ἐπὶ Ὀθωνος δεκαετία, στὸν τόμο *Οἱ πρῶτοι χάρτες τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπιμ. Μ. Κορρές, Ἀθήνα, ἐκδ. Μέλισσα, 2010, 128-142
- Τραυλός, Ἰ., *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα ¹1960, ²1993

36. Βλ. Γ. Βλαχογιάννης (ἐπιμ.), *Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Α' Ἀθηναϊκὸν ἀρχεῖον*, ἐν Ἀθήναις 1901· βλ. π.χ. ὅ.π., σ. 47 (Ἡμερολόγιον Ν. Α. Καρῶρη, 29.6.1826-11.4.1827), ὅπου σημειώνεται ἡ θέση ἐνὸς σπιτιοῦ: «εἰς τὸ σπήτι τοῦ Μαρμαροτούρη εἰς Ἁγίους Ἀναργύρους». Βλ. ἐπίσης Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, ἐκδ. Β', ἐν Ἀθήναις 1891 [τρεῖς τόμοι].

37. Βλ. λ.χ. τὴν καταγραφή τοῦ 1833 τῶν ἐκτιμήσεων γὰρ τὴν ἀπαλλοτριώση ἀνασκαπτῶν χώρων τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Παράρτημα τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* τοῦ 1929.

38. Ὅπως λ.χ. τὸ ἀρχεῖο τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου (1822-1833), βλ. τὴν σημ. 23. Βλ. γενικῶς, Θ. Δρίκος, *Οἱ πωλήσεις τῶν Ὀθωμανικῶν ἰδιοκτησιῶν τῆς Ἀττικῆς*, 1830-1831, Δήμος Γλυφάδας 1994. Βλ. καὶ Καμπούρογλου, ὅ.π. (σημ. 36).